

Tachtig jaar geleden de Biesbosch in voor Keizers, Dommels en het Ruitenbroekertje

Gerard Ouweneel

Dankzij Huub Oome kon de Werkgroep Ornithologisch Erfgoed (WOE), het omvangrijke vogelarchief van Tom Lebre (1918-'82) inventariseren. Dit materiaal bestrijkt een halve eeuw. Een tijdvak dat loopt vanaf 1932 tot Lebre's heengaan. Bij de stukken bevonden zich de dagboeken uit zijn gymnasiumperiode in Dordrecht, verslagen van tachtig jaar geleden van vogeltochten over het Eiland van Dordrecht en in de Biesbosch. Alles wat Lebre op schrift stelde is boeiend en inzicht verruimend. Maar zijn jeugdervaringen in de Biesbosch zijn om menige reden extra kostelijk.

In één van de dagboeken trof ik een los schoolschriftvelletje aan met vogel-aantekeningen, waaruit blijkt dat Lebre al in 1929 naar vogels keek en zijn waarnemingen noteerde. In dat jaar zag hij – net elf jaar oud – op 20 oktober de eerste Bonte Kraai van het seizoen. Vanaf 1932 besteedde hij veel zorg aan het vastleggen van zijn vogelbelevissen. Met de ambitie om tot een boek te komen, begint hij op 1 januari 1932 in een fors cahier zijn veldervaringen bij te houden. Dat vindt plaats in verhaaltrant onder de titel 'Kijkjes in 't vogelleven'. Lebre opent met een inleiding over het ontstaan van de Biesbosch. Op 23 januari 1932 fietst hij over het Eiland van Dordrecht naar de (Dordtse) Biesbosch. Uit de dagboeken valt op te maken dat als determineergids 'Hoe heet die vogel' van Jan P. Strijbos ter beschikking stond. En tevens komt naar voren dat de bewoners van de Biesbosch, die hij tijdens zijn vele excursies ontmoette en met wie hij betrekkingen aanknoopte, hun vogelkennis deelden met hem. Bij die bewoners ging het om vissers, jagers, kooikers, jachtopzieners en griendwerkers, lieden met eigen vogelnamen en -jargon. Lebre nam die namen over en paste die ook toe in zijn dagboeken, afgewisseld met de officiële soortnamen. Die streeknamen van waargenomen en bestudeerde vogels samen met het originele heel eigen Nederlands waarin de jonge Biesbosch-vogelaar zijn excursies vastlegde, geven de 'Lebre-diaries' extra dimensies.

Domphoren, Domper, Dommel en Roerdomp

Om de door de jeugdige dagboekschrijver gebezigde vogelstreeknamen te kunnen plaatsen was gepuzzel nodig. De zoekmachine Google, het woordenboek van Van Dale en de klassieke vogelgids 'Zien is Kennen!' kwamen daarbij van pas. Ook maakten we dankbaar gebruik van de uitgave van Klaas Eigenhuis (Eigenhuis 2004). Ondanks dat kwam ik er nog niet altijd uit. Wat meer zegt:

Biesbosch-vogels

In september 2017 verschijnt het boek Biesbosch-vogels. Deze uitgave is gewijd aan de jeugddagboeken van Tom Lebre over de periode 1932-'38. Tom Lebre, was gymnasiast en ging in die periode vele malen naar de Biesbosch, waar hij de basis legde voor zijn kennis over watervogels die hem later internationale vermaardheid zou bezorgen. Het boek is geschreven door Gerard Ouweneel en verschijnt bij Uitgeverij Lijverse te Dordrecht. ISBN: 9789492519078.

Het Lebrethbos en het Lebreth-eiland

Als hommage aan Tom Lebreth, watervogelspecialist, vogelbeschermer en bestuurder van natuurverenigingen, kwam er in de Delta zowel een Lebrethbos als een Lebreth-eiland. Het Lebrethbos werd aangelegd in de Dordtsche Biesbosch. Het Lebreth-eiland is er één van de vijf die eind vorige eeuw werden opgespoten op de Ventjagersplaat in het oostelijk bekken van het Haringvliet. Er vestigden zich Lepelaars en flinke kolonies Zilvermeeuwen en Kleine Mantelmeeuwen.

De al vóór zijn vierenzestigste jaar overleden Tom Lebreth maakte zich in zijn te korte leven bijzonder verdienstelijk voor natuurbehoud. Hij groeide op in Dordrecht, waar hij het gymnasium doorliep. In februari 1934, vijftien jaar oud, werd hij lid van de NJN. Vier jaar later ging Lebreth rechten studeren in Leiden. Om de door de Duitse bezetters verordende Arbeitseinsatz te ontlopen, dook hij in 1943 onder in eendenkooien in Friesland. Tot april 1945 kreeg hij daar achtereenvolgens in drie kooien onderkomen, in eentje in de Anjumer Kolken, in één van de kooien bij Piaam en in eentje in de Oude Miede.

In 1947 verhuisde hij naar Middelburg, zijn standplaats als Officier van Justitie. Voor een uitgebreider biografie raadplege men Voous (1995).

Vanaf 1932 tot zijn heengaan hield Lebreth nauwgezet dagboeken bij van zijn vogelexcursies. Veel veldstudies leidden tot artikelen in binnen- en buitenlandse tijdschriften. Indien het ooit gaat komen tot een complete bibliografie van Lebreths publicaties, dan zal zo'n overzicht ongetwijfeld honderden titels tellen. Menig artikel kreeg bekendheid. Over de ontdekking, samen met zijn vriend G.W. Harmsen, van een broedkolonie Kwakken in de Biesbosch verscheen een publicatie in Ardea. Die gebeurtenis vond plaats op 19 juli 1946. In zijn dagboek van die datum maakte hij lange notities over de opzienbarende ontdekking. Lebreths artikel over het belang van milieudynamiek bij de biotoopkeuze van een aantal vogelsoorten werd welhaast een klassieker. In deze in Limosa verschenen studie verwerkte hij zijn in Zuidwest-Nederland waargenomen ontwikkelingen voor vogels, nadat als gevolg van de zeegatsluitingen de milieudynamiek was weggefallen.

Al tijdens zijn gymnasiumperiode kwam hij in contact met prominente lieden. In zijn dagboeken over de periode 1932-1938 lezen we over excursies met Adriaan Kortlandt om de in de Biesbosch broedende Aalscholvers te inventariseren. Ook correspondeerde hij met Luuk Tinbergen en deze kwam naar Dordrecht. Met Gerrit

Brouwer maakte hij een tocht door het Grote Rivierengebied. Toen kort na de oorlog Peter Scott Nederland bezocht om het kooibedrijf te leren kennen, gidste Lebreth hem langs een aantal eendenkooien. Zij raakten bevriend. Nadat eind jaren zestig werd ontdekt dat in de Dobrogea in Roemenië Roodhalsganzen kwamen overwinteren, reisde Lebreth er vijf winters heen, driemaal in gezelschap van Peter Scott.

Te wensen ware dat Tom Lebreth anno heden, vijfendertig jaar na zijn heengaan en tachtig jaar na zijn Biesbosch-excursies als tiener, er nog eens een dag met ons mee kon vogelen. In de jeugddagboeken over zijn Biesbosch-excursies meldt hij geen waargenomen Zee- en Visarenden. En natuurlijk geen Grote Zilverreigers, zij het wel een Kleine. Het ganzengeweld het jaar rond zou hem verbijsteren. Maar daar staat wel menige vogelsoort tegenover die Lebreth in zijn jeugd vaak waarnam en waarvoor dat tegenwoordig die niet meer opgaat. Of zelfs is verdwenen.

De Noordomp. riep. In 't hoiland raken veel Kieften, eenden en jongen, derwijf er ook Kemphaans waren. (10 Juni) Groot's en Tureluren op de wei achter v. Ham). Verder was er achtere dag een Bokje, dat fluitend rondloog. Ik ontdekte, dat er achter op 't veld nog een Fint was met 2 jongen. Er waren nu steeds vreemde Kiefters en overal zag ik jonge Koeken. Om 10 uur ging ik met Toob de vliet langs. Aan Vliethoek zag we een "ruitenbroekertje", dat een vooruitje mist op kant!

's Middags zag ik de Noordomp in 't kniden vliegen en bij streek op de Verde Vliet. Aldoor vlogen er hoog in de lucht troepen Valing over. De Vliet die 's ochtends op 't heer raken, kwamen 's middags naar 't Koo. Om 1.30 uur overlede het erg. 's Avonds nog een. Daar om 3 uur klaarde 't op.

Alleen dacht ik de Vlietvogel te hooren!

Roerdomp: Dromasopates. Domper, Dommel en Roerdomp. Lebrecht paste in zijn dagboeken vier namen toe voor deze soort.

Foto: Hans Gebuis.

Paul Marcus ook niet. Deze nam ik op advies van Ed Veling in de arm indien de mij ter beschikking staande bronnen geen soelaas boden. Voor Paul hier een diepe buiging, want hij wist veel raadselnamen te achterhalen. Zeker in de eerste jaren van Lebrechts tochten over het Eiland en 'de Bos in' zag of hoorde

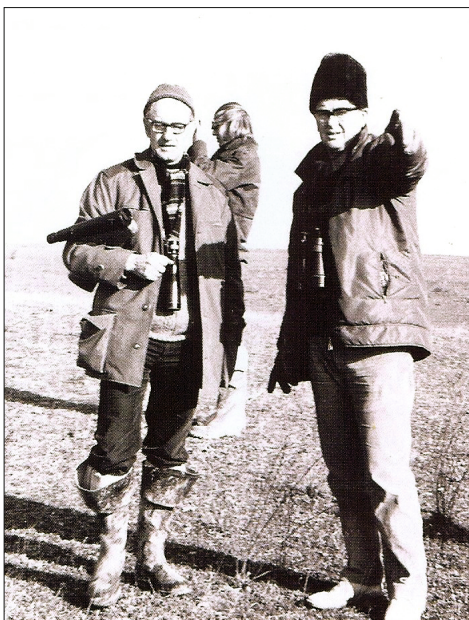
Lebrecht in Sinoe, Roemenië, november 1971.

Foto: Gerard Ouweneel.

hij op bijna alle excursies Roerdommen. Of dit nu nog zo zou zijn betwijfel ik. Naast de naam Roerdomp noteerde Lebrecht ze vaak met het bekende Dromasopates, maar ook als Domper en Dommel. Dat laatste komt dicht bij het Duitse Rohrdommel. Bij Eigenhuis noch in 'Zien is Kennen!' trof ik Domper en Dommel aan. Het fraaie Kragenmaker voor de Kempshaan is natuurlijk bekend en dat geldt ook voor Haverkneeu voor de Geelgors, waarvan Lebrecht op het Eiland regelmatig broedterritoria aantrof. Nu zijn Haverkneuen als broedvogel allang foetsie uit West-Nederland. Wat te denken van Wilt of Wilte, meervoud Wilten, waarvoor ik mij, met andere raadselnamen, tot Paul Marcus wendde. Deze verwees naar Swaen (1948) die toen stelde dat de benaming Wilte nog steeds in gebruik zou zijn voor de Grote Zaagbek. Wilte komt al voor in het uit 1636 daterende handschrift waarop de editie van Swaen is gebaseerd. Lebrecht gebruikte elders voor de Grote Zaagbek ook Grote Scherpsnavel, een soort die hem hevig imponeerde. Dat deed ook het Nonnetje, waarvoor hij soms de benaming Kleine Scherpsnavel opnam. Maar meestal noteerde hij Non, waarmee hij de Commissie die zich een halve eeuw later over de Nederlandse vogelnamen zou buigen, ruim voor was. Die Commissie schrapte toen alle verkleinwoorden, maar zag af van Nonnen en Papen. Wat Non betreft durfde Lebrecht dat in 1932 wel aan, evenals Woudaap. Er ging menige excursie en besluiptessie overheen eer de jonge Lebrecht voor zichzelf durfde bevestigen dat de hem aanvankelijk onbekende eendjes Nonnen betroffen.

Valingers en Keesduikertjes

Lebret was een internationale autoriteit op het gebied van watervogels. Daartoe droeg zijn in de Biesbosch doorgebrachte jeugd in belangrijke mate bij. Eenden, ganzen, reigers, duikers en Aalscholvers krijgen in de dagboeken de meeste aandacht, eenvoudigweg omdat deze de Biesbosch-avifauna domineerden. Vanachter eigenbouwkijschermpjes bestudeerde hij hele zomers Futen, die hij vaak noteert als Keizers. Maar om de verschillende territoria uit elkaar te houden hanteert hij in zijn notities Kroosfuten, Meerfuten en Griendfuten. Vaak ziet hij Valingers, een in Zuid-Holland gebruikte naam voor Tafeleenden. Maar Lebrets Keesduikertjes leverden problemen op, ook bij Paul Marcus. Deze kwam na een doordachte etymologische berekening uit op de mogelijkheid Kuifeenden. Dat pakte uit als de juiste oplossing: in een excursieverslag waarin de Keesduikertjes als waargenomen waren opgevoerd, had Lebret naderhand met potlood Kuifeend bijgeschreven. Veel eenden dus, ook Krikkertjes voor Wintertalingen en Bosschassen voor Wilde Eenden. Die laatste onder andere in het volgende zinsverband: 'Er trokken veel eenden over. Bijna alle vielen in achter de Tongplaat. Ik erheen. Het waren haast alle Bosschassen.'

Tom Lebret en Peter Scott in Roemenië 1971. Op de achtergrond Adriaan Dijkse.
Foto: Gerard Ouweneel.

Daarover schreef Paul Marcus in een e-mail aan mij op 4 mei 2016 dat in W.C.H. Starings 'Onze Vogels, de nuttige en schadelijke' uit

Grote Zilverreigers kwamen in de Biesbosch in Lebrets tijd niet voor. Een groep in het winterse Biesbosch Gat van Lijnoorden.
Foto: Hans Gebuis.

1875 de Wilde Eend wordt opgevoerd als *Anas boschas*. Ook in de oudste versies van de Nederlandse Brehm krijgt deze eend die naam. *Boskás* is een volksetymologische afleiding van *bóskoo*, aldus Marcus. Waargenomen ganzen onder Moerdijk geeft hij de naam Zwartbollen. Dat moeten wel Rietganzen zijn geweest. Aanvankelijk dacht ik aan Rotganzen, die onze vriend kende van zijn NJN-excursies naar Schouwen en Goeree tijdens het winterhalfjaar. Maar Rotganzen kwamen en komen niet tot Moerdijk het binnenland in. Bovendien, gelet op hun mysterieuze zwartachtige koppen, valt niet te ontkennen dat de naam Swartebol of Zwartkop voor de hier 's winters aanwezige Toendrarietganzen en trouwens ook voor Kleine Rietganzen prima opgaat.

Ruitenbroekertje

Omdat mijn woonstreek de Hoeksche Waard grenst aan het Eiland van Dordrecht annex de Biesbosch en er – zeker in de strook langs het Hollandsch Diep – dezelfde beroepen gemeengoed waren als in Lebrets excursiegebieden, plaatste ik in het locale huis-aan-huisje een verhaaltje met een opsomming van de door Lebrecht in zijn dagboeken gebezigde vogelstreeknamen. Op de oproep of iemand ze kende kwam geen reactie. Op een tijdje na. Een oude jager liet weten bekend te zijn met de naam Koop voor Bruine Kiekendief, een

soort die Lebrecht vaak waarnam, het jaar rond. Ik had erop gevestigd een oplossing te vernemen voor twee namen waarvoor zelfs Paul Marcus moest passen: Walaap en Ruitenbroekertje. Walaap zit dicht aan tegen Woudaap, een soort die Lebrecht incidenteel 'in de Bos' waarnam. Maar er zijn twijfels of hij daarmee de Woudaap aanduidde. Met dat Ruitenbroekertje komt hij op 25 juni 1933 op de proppen. We lezen dan onder andere: 'Ik ontdekte dat achter op 't Meer nog een Fuut was met 2 jongen. Er waren ook steeds vreemde Keizers en overal zag ik jonge Koeten. Om 10 uur ging ik met Toob de vliet langs. Aan Vliethoek zagen we een 'ruitenbroekertje', dat een voortje niet op kon.'

Omdat hij dat niet deed met andere streeknamen, is het verdacht dat Lebrecht Ruitenbroekertje in zijn excursieverslag tussen aanhalingstekens plaatste. Had hij die naam zelf bedacht? Gelet op de originele wijze waarop de gymnasiast Tom Lebrecht met zijn Nederlands omging, is die optie niet helemaal onmogelijk. Hoe dan ook, zelfs Paul Marcus speurde tevergeefs, zij het dat deze na een lange beredenering wel op een voorzichtige mogelijkheid Waterral uitkomt. Gerard de Kroon, de 'waterralautoriteit', kende het woord echter niet. Suggesties welkom!

LITERATUUR:

Eigenhuis, K.J. (2004): Verklarend en etymologisch woordenboek van de Nederlandse vogelnamen. Uitgave Stichting Dutch Birding Association, Amsterdam.

Lebrecht, T. (1947): Een kleine broedkolonie van de Kwak *Nycticorax nycticorax* in Nederland in 1946 en 1947. *Ardea* 35:149-156.

Lebrecht, T. (1974): Milieu-dynamiek als een factor van het biotoop van een aantal vogelsoorten. *Limosa* 47:100-120.

Swaen, A.E.H. (1948): Jacht-Bedrijf. Naar het handschrift in de Koninklijke Bibliotheek in 's-Gravenhage. Brill, Leiden.

Voous, K.H. (1995): In de ban van vogels. Uitgeverij Scheffers, Utrecht.

Wijk, W. van (2012): Historische Atlas van de Biesbosch. Zes eeuwen Biesbosch in 78 kaarten. Zwolle.

het Vogeljaar

**Een uitgave over vogels,
voor en door vogelaars.**

**Al 65 jaar hét tijdschrift over vogels en vogelbescherming.
Neem nu een abonnement!**